

השפעתו של צה"ל על החברה הישראלית - הטרות בפתח הדיון

אעפ"כ השאלה נשארת בעינה: האם קיימות סכנות ממשיות למיליטאריזם בחברה הישראלית. בהקשר לנקודה האחרונה שהצגנו, השאלה היא האם מעורבותו של הצבא - התערבותו של הצבא - במערכות החברתיות, הינה מעבר לרצוי, בדרגה העלולה להטות את חברתנו לכיוון מיליטאריסטי על גבי הרצף התיאורטי ששני קטביו הם חברה מיליטאריסטית וחברה דמוקרטית-ליברלית.

המישור השני - האידיאולוגי-הערכי

השאלה המרכזית היא: עד כמה תורם הצבא לגיבושם של האידיאולוגיה הלאומית שלנו ושל הערכים הבסיסיים - המכונים גם "הערכים העליונים" - של חברתנו?

המימד האקטואלי של השאלה הוא: האם ועד כמה משפיע צה"ל על הקונסנזוס הלאומי?

אנו מצויים בתקופה שבה הולך ומת-ריף הקיטוב בחברתנו בתחומים השונים

דווקא לצבא. אמנם הצבא עצמו יכול להיות בעל רוח מיליטאריסטית ולחזק את תופעות המיליטאריזם בחברה, אך מיליטאריזם פירושו התפיסה והמבנה הרווחים בחברה.

אמת-מידה לבחינת הדרגה של המיליטאריזם בחברה, לדעת סוציולוגים ואנשי מדע המדינה, היא המידה שבה הצבא מעורב, או מתערב, במסודות החברתיים - הפוליטיים, הכלכליים, החינוכיים וכו'.

בחברה שבה גורם הבטחון הוא כה דומיננטי, כמו בחברתנו, אין מנוס מכך ששיקולי הבטחון חודרים כמעט לכל המערכות החברתיות. השאלה היא שאלת הלגיטימיות. כל חברה, בהתאם לערכיה, לאופיה ולתרבותה מסמנת לעצמה גבול של הלגיטימיות.

בתחומים מסוימים, שהם מחוץ למסגרת הבטחון, נוטל על עצמו צה"ל משימות לאומיות. רוב המשימות הללו נתפסות כרצויות, כלגיטימיות וכמבורכות. בין המשימות האלו: חינוך ומיזוג עדות.

דומה כי הדיון בהשפעתו של צה"ל על החברה הישראלית ראוי שיערך בחמישה מישורים.

הראשון - המישור הסוציולוגי-פוליטי

השאלה הכללית שעלינו להתייחס אליה במישור זה היא: מהו מקומו של הצבא במבנה חברתי ובמערכת החברתית בכללה בישראל, ובהגדרה מצומצמת וחדה יותר: האם קיימות סכנות מוח-שיות למיליטאריזם בחברה הישראלית?

מיליטאריזם - אין פירושו, כמובן, שבחברה נתונה יש צבא גדול וחזק. מיליטאריזם, כמושג הנהוג במדעי החברה, הריהו כינוי לדפוס מסוים - אידיאולוגי, חברתי ומדיני. סוציולוגים מונים סימני היכר בחברה מיליטאריסטית. ביניהם: תפיסת המלחמה כמכשיר העיקרי ביחסים בין מדינות, תפיסת הצבא והשירות הצבאי כאידיאל, תפיסת הכוח כערך (כוחניות) והתגבשותה של כת צבאית בעלת פריווילגיות. מיליטאריזם מתייחס לחברה - לאו

— האידיאולוגי, הפוליטי, חברתי, הבין-עדתי ובין דתיים לחילוניים. מחלוקות ופילוגים היו בעמנו מאז ומתמיד. אבל יש תקופות שבהן המאבקים גוברים ויש תקופות שבהן המאבקים שוככים. בימינו המאבקים מתעצמים ומתחדדים. הסיבה הראשונית היא קיומם של הבדלים מהותיים בעמדות ובהשקפות-העולם של חלקים מקרב הציבור. סיבה נוספת היא מידת הרלוונטיות ומידת הדחיפות של הצורך לפתור בעיות-יסוד. שאלות ציוניות בסיסיות היו משך שנים רבות במצב חביוני. מאז מלחמת ששת הימים — דרך מלחמת יום-הכפורים ודרך המלחמה האחרונה מלחמת של"ג — הוקנתה לשאלות היסוד מידה של מיידידות, מידה של רלוונטיות.

לשתי סיבות אלו מתלווה סיבה נוספת: תופעת הדה-לגיטימציה בחברתנו. מדינאים, אנשי ציבור ו"הרחוב" אינם מסתפקים עוד בויכוח ובמאבק מקובלים. הם מזדרזים וששים להוקיע את היריב, להפקיעו ולהרחיקו אל מחוץ למחנה — אל מחוץ למסגרת הנחשבת כלגיטימית בעיניהם — ולהטביע במצחו אות קלון: "בוגד", "פאשיסט", "אנטי-ציוני" וכיוב'. בתרבות פוליטית כזאת מאיימות סכנות נוראות: קרע חמור בעם, פירוד ללא תקנה ועימות פנימי אלים, ועוד: מצטמצם "מרחב השייכות הלאומית" — רבים מעימנו כיום חשים תחושת שייכות לאומית אך ורק כלפי מושאים שהם מזדהים עימם ע"פ השקפת עולמם. לא כן היה בעבר. צה"ל לאורך כל שנותיו תרם, ללא ספק, לביסוס מרחב השייכות הלאומית — מעבר להשקפות-העולם הפוליטיות. צה"ל תרם לגיבוש האידיאולוגיה הלאומית כבסיס המאחד אותנו. צה"ל היווה מרכיב עיקרי בקונסנוס הלאומי ותרם לקיומו.

השאלה, אם-כן, בדיוננו — האם ממלא צה"ל את הפונקציה הזאת באותה המידה? ההתייחסות איננה יכולה להסתפק ב"הן" או "לאו". היא צריכה להצביע על המידה ולנסות לשער את ההתפתחות הצפויה בשאלה הזאת.

המישור השלישי — המישור הסוציולוגי-הריבוי

השאלה הראשונה במישור התייחסות זה היא: מה מקומו של צה"ל — כיום — בתהליכי המודרניזציה? ידוע, שבמדינות מתפתחות יש לצבא

— למוסד הצבאי — תפקיד חשוב בתהליכי המודרניזציה. הצבא מהווה סוכן מכניזם לתהליכים אלו. עד כמה שהדבר עלול להיראות תמוה ממבט ראשון, הצבא הינו מסגרת המאפשרת לפרט המצוי בו לסגל לעצמו ידע ובעיקר ערכים והתייחסויות הדרושים למבנה חברתי מודרני והמאפשרים אותו. הכוונה היא לערכים, להתייחסות ולהתנסויות כמו: הישגיות, התייחסות אוניברסאלית, היתנסות בטכנולוגיה, סדר ואירגון ומנהיגות.

הצבא עשוי לתרום — ולא רק במדינות מתפתחות — לאינטגרציה חברתית, לאינטגרציה בין שבטים, בין עדות. בצד הפונקציות הללו של הצבא, חייב הצבא — והדברים אמורים במיוחד על צה"ל — לשמור על איכות מרבית.

אין ספק כי צה"ל מילא וממלא תפקיד חשוב ממדרגה ראשונה בתהליכי המודרניזציה ובתהליכי האינטגרציה בחברתנו.

השאלה היא האם כיום ממלא צה"ל פונקציה זו באותה מידה כבעבר? ובהתייחס לקיטוב בתחום חברתי, השאלה היא האם — ועד כמה — צה"ל תורם למוביליות החברתית של פרטים ושל שכבות בחברתנו?

המישור הרביעי — המישור התרבותי

השאלה המרכזית כאן היא: מהי ההשפעה של הצבא על התרבות הישראלית במובן הכולל של המילה?

בדיון הראשון של יום העיון הזה דובר על תרומת הצבא לשון העברית המתחדשת — על השפעת המינוח הצבאי "הלגיטימי" ועל תרומת העגה הצבאית על תרבות הלשון שלנו. ואין זה דבר קל ערך.

עדיין עלינו לברר את השפעת הצבא על הקמדים האחרים של תרבותנו:

★ ההתפתחות המדעית — בכל ענפי המדע — שנקבעה מצרכים ומיוזמות בתחום הבטחוני;

★ ההתפתחות הטכנולוגית — בכל מיגורי המשק — שנבעה מפיתוח במערכת הבטחון;

★ השפעות הבטחון והצבא על האמנות, על התיאטרון ועל הספרות. לעניין ההשפעה על הספרות, המונח "דור תשי"ח", למשל, איננו מונח כרונולוגי סתם. הריהו מיוחס לתכנים שהעיקרי בהם הריהו חוויות ההיתנסות בצבא ובמלחמה.

המישור החמישי — המישור החינוכי

במישור התייחסות זה, כדאי שנעמוד על תרומתו של צה"ל בתחום החינוך. ניתן להבחין בשני מיני תרומה:

★ תרומת הצבא במובן של הענקת חינוך פורמאלי לחיילים הנוקקים לכך. ★ תרומת הצבא במובן של הערכים המוקנים לחיילים מעצם ההיתנסות שלהם בסיטואציה הצבאית.

תרומת הצבא לחינוך הפורמאלי הפכה להיות מן המפורסמות — בשנים האחרונות במיוחד בתקופת כהונתו של רפול כרמטכ"ל.

הנקודה שראוי לברר — ובדיון היום נוכל רק לגעת בה — היא מה עושה הצבא לחייל-הפרט מבחינה פסיכולוגית ומבחינה פסיכולוגית-חינוכית. איזה סוג של אדם יוצא מן הצבא? מהו החיוב ומהי השלילה הנוספים לאישיותו?

הנושאים הללו חייבים להטריד את הצבא ואת החברה כאחד.

אשר לצה"ל, נראה שהשאלה המרכזית היא: האם ובאיזו עוצמה עדיין קיימת בצבא הכרה אידיאולוגית בדבר התרומה החינוכית של צה"ל לפרט ולחברה ובדבר תפקידו של הצבא בשמירה ובטיפוח של הדמוקרטיה. ובעיקר — עד כמה אידיאולוגיה כזאת הנה חלק מודגש בחינוך המפקדים.

ואשר לחברה, השאלה המרכזית היא: האם ובאיזו מידה קיימת עירנות בציבור — ובמיוחד בקרב מנהיגים ואנשי רוח ומחנכים — לבעיות השפעת הגומלין בין הצבא לבין החברה. ובעיקר — עד כמה מצליחה החברה לחדד את מנגנוני הזהייה והבקרה שלה כדי להבטיח כי צה"ל יהיה מה שהיה וישראל — דמוקרטית כשהיתה.

